NCERT Archive

SOLUTIONS BOOK

CLASS 6

Sanskrit · Deepakam

CHAPTER 9

अतिथिदेवो भव

Complete Exercise Solutions · सम्पूर्ण अभ्यास-समाधान

वयम् अभ्यासं कुर्मः | योग्यताविस्तरः | परियोजनाकार्यम्

Contents

Class 6 Sanskrit · Deepakam · Chapter 9 — अतिथिदेवो भव

EX
वयम् अभ्यासं कुर्मः — 3
8 questions · Q1 Q2 Q3 Q4 Q5 Q6 Q7 Q8

YV
योग्यताविस्तरः — 14
4 questions · Q1 Q2 Q3 Q4

PR
परियोजनाकार्यम् — 18
2 questions · Q1 Q2

Every question is followed by its answer. Question numbers above are clickable and the PDF bookmarks panel lets you jump to any exercise set or question.
The word-meaning table of the lesson (p. 100) already gives Hindi and English meanings; its column “मातृभाषया अर्थं लिखन्तु” is for each student’s own mother tongue.
हिन्दी: प्रत्येक प्रश्न के बाद उसका उत्तर दिया गया है। ऊपर प्रश्न-संख्याओं पर क्लिक करके सीधे वहाँ जाया जा सकता है। पाठ की शब्दार्थ-तालिका (पृ. 100) में हिन्दी और अंग्रेज़ी अर्थ पहले से दिए हैं; “मातृभाषया अर्थं लिखन्तु” स्तम्भ प्रत्येक विद्यार्थी की अपनी मातृभाषा के लिए है।

NCERT Archive

EX

CLASS 6 SANSKRIT · DEEPAKAM · CHAPTER 9

वयम् अभ्यासं कुर्मः

Solutions · 8 questions · समाधान · ८ प्रश्न

QUESTION 1 प्रश्न 1

१. अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि एकपदेन लिखन्तु —

(क) राधिका कथं चलति स्म ?

(ख) गृहे कति अतिथयः सन्ति ?

(ग) कां दृष्ट्वा शावकाः भीताः न भवन्ति ?

(घ) मार्जार्याः कति शावकाः ?

(ङ) राधिका मार्जार्यै किं ददाति ?

(च) चित्रवर्णः कः अस्ति ?

ANSWER उत्तर

(क) कूर्दमाना

Jumping (female) · कूदती हुई

p. 98 — "राधिका एषु दिनेषु कूर्दमाना एव चलति ।"

(ख) पञ्च

Five · पाँच

p. 98 — "...ते तत्र पञ्च सन्ति ।"

(ग) राधिकाम्

Radhika · राधिका को

p. 99 — "राधिकां दृष्ट्वा शावकाः भीताः न भवन्ति ।"

(घ) चत्वारः

Four · चार

p. 98 — "...काचित् मार्जारी तस्याः चत्वारः शावकाः च ।"

(ङ) क्षीरम्

Milk · दूध

p. 99 — "सा मार्जार्यै क्षीरं ददाति ।"

NCERT Archive

(च) शबलः

Shabala, the multi-coloured kitten · शबल (रंग-बिरंगा बिल्ली का बच्चा)

p. 99 — "शबलः चित्रवर्णः..."

(क) कूर्दमाना · (ख) पञ्च · (ग) राधिकाम् · (घ) चत्वारः · (ङ) क्षीरम् · (च) शबलः

QUESTION 2 प्रश्न 2

२. अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि पूर्णवाक्येन लिखन्तु —

(क) मार्जारीशावकानां नामानि कानि ?

(ख) राधिका मार्जारीशावकान् किं पाठयति ?

(ग) विशिष्टाः अतिथयः के ?

(घ) पितामही राधिकां किं वदति ?

(ङ) मार्जारी कदा राधिकायाः पृष्ठतः आगच्छति ?

(च) मार्जार्याः शावकाः कीदृशाः सन्ति ?

ANSWER उत्तर

(क) मार्जारीशावकानां नामानि तन्वी, मृद्वी, शबलः, भीमः च सन्ति ।

p. 98 (The kittens' names are Tanvi, Mridvi, Shabala and Bhima.)

हिन्दी: बिल्ली के बच्चों के नाम तन्वी, मृद्वी, शबल और भीम हैं।

(ख) राधिका मार्जारीशावकान् 'अतिथिदेवो भव' इति पाठयति ।

p. 99 (Radhika teaches the kittens "Atithi devo bhava".)

हिन्दी: राधिका बिल्ली के बच्चों को 'अतिथिदेवो भव' पढ़ाती है।

(ग) विशिष्टाः अतिथयः काचित् मार्जारी तस्याः चत्वारः शावकाः च सन्ति ।

p. 98 (The special guests are a mother cat and her four kittens.)

हिन्दी: विशिष्ट अतिथि एक बिल्ली और उसके चार बच्चे हैं।

(घ) पितामही राधिकां वदति – 'अतिथिदेवो भव' । अर्थात् अतिथिः अस्माकं देवः अस्ति इति चिन्तयतु, तस्य आदरेण सेवां करोतु ।

p. 99 (Grandmother says: "Atithi devo bhava" — think of the guest as our god and serve him with respect.)

हिन्दी: दादी राधिका से कहती हैं – 'अतिथिदेवो भव', अर्थात् अतिथि को हमारा देवता समझो और आदर से उसकी सेवा करो।

NCERT Archive

(ङ) यदा राधिका शावकानां समीपं गच्छति तदा मार्जारी मन्दं मन्दं तस्याः पृष्ठतः आगच्छति ।

p. 99 (When Radhika goes near the kittens, the mother cat slowly follows behind her.)

हिन्दी: जब राधिका बच्चों के पास जाती है, तब बिल्ली धीरे-धीरे उसके पीछे-पीछे आती है।

(च) मार्जार्याः शावकाः विशिष्टाः सन्ति – तन्वी आकृत्या सुन्दरी, मृद्वी स्पर्शेन अतीव कोमला, शबलः चित्रवर्णः, भीमः च किञ्चित् स्थूलः अस्ति ।

p. 99 (Tanvi is beautiful in form, Mridvi very soft to touch, Shabala multi-coloured, Bhima somewhat stout.)

हिन्दी: तन्वी आकृति से सुन्दर है, मृद्वी छूने में अत्यन्त कोमल है, शबल रंग-बिरंगा है और भीम कुछ मोटा है।

QUESTION 3 प्रश्न 3

३. अधोलिखितानां वाक्यानां प्रश्न-सूचक-वाक्यानि लिखन्तु —
यथा – लेखनी अत्र अस्ति । → लेखनी कुत्र अस्ति ?
(क) वृक्षः तत्र अस्ति ।
(ख) देवालयः अन्यत्र अस्ति ।
(ग) वायुः सर्वत्र अस्ति ।
(घ) बालकाः एकत्र तिष्ठन्ति ।
(ङ) माता अत्र अस्ति ।

ANSWER उत्तर

Rule used: to form the question, replace the place-word (अत्र, तत्र, अन्यत्र, सर्वत्र, एकत्र) with "कुत्र" (where?) and keep the rest of the sentence unchanged.

हिन्दी: प्रश्न बनाने के लिए स्थानवाचक शब्द (अत्र, तत्र, अन्यत्र, सर्वत्र, एकत्र) के स्थान पर "कुत्र" (कहाँ?) रखें, शेष वाक्य वैसा ही रहता है।

(क) वृक्षः कुत्र अस्ति ?

p. 101 (तत्र → कुत्र · Where is the tree?)

हिन्दी: पेड़ कहाँ है?

(ख) देवालयः कुत्र अस्ति ?

p. 101 (अन्यत्र → कुत्र · Where is the temple?)

हिन्दी: मन्दिर कहाँ है?

(ग) वायुः कुत्र अस्ति ?

p. 101 (सर्वत्र → कुत्र · Where is the air?)

हिन्दी: वायु कहाँ है?

NCERT Archive

(घ) बालकाः कुत्र तिष्ठन्ति ?
p. 101 (एकत्र → कुत्र · Where do the boys stand?)
हिन्दी: बालक कहाँ खड़े हैं?

(ङ) माता कुत्र अस्ति ?
p. 101 (अत्र → कुत्र · Where is the mother?)
हिन्दी: माता कहाँ हैं?

(क) वृक्षः कुत्र अस्ति ? · (ख) देवालयः कुत्र अस्ति ? · (ग) वायुः कुत्र अस्ति ? · (घ) बालकाः कुत्र तिष्ठन्ति ? · (ङ) माता कुत्र अस्ति ?

QUESTION 4 प्रश्न 4

४. उत्पीठिकायां किम् अस्ति ? किं नास्ति ? इति चित्रं दृष्ट्वा लिखन्तु —

पुस्तकम् · घटी · लेखनी · चषकः · कूपी · स्यूतः · सङ्गणकम् · वृक्षः · फलम् · कन्दुकः

यथा – उत्पीठिकायां पुस्तकम् अस्ति । उत्पीठिकायां घटी नास्ति ।

Figure from the book · पुस्तक का चित्र (p. 101)

NCERT Archive

ANSWER उत्तर

Looking at the picture: the table has a book, a water bottle (कूपी), a bag (स्यूतः), a computer (सङ्गणकम्) and a ball (कन्दुकः). A clock, pen, cup, tree and fruit are not there.

हिन्दी: चित्र में मेज़ पर पुस्तक, बोतल, थैला, कम्प्यूटर और गेंद हैं; घड़ी, पेन, कप, वृक्ष और फल नहीं हैं।

(क) उत्पीठिकायां पुस्तकम् अस्ति ।

Given in the book as the example · पुस्तक में उदाहरण के रूप में दिया है (There is a book on the table.)

हिन्दी: मेज़ पर पुस्तक है।

(ख) उत्पीठिकायां घटी नास्ति ।

Given in the book as the example · पुस्तक में उदाहरण के रूप में दिया है (There is no clock on the table.)

हिन्दी: मेज़ पर घड़ी नहीं है।

(ग) उत्पीठिकायां कूपी अस्ति ।

(There is a bottle on the table.)

हिन्दी: मेज़ पर बोतल है।

(घ) उत्पीठिकायां स्यूतः अस्ति ।

(There is a bag on the table.)

हिन्दी: मेज़ पर थैला है।

(ङ) उत्पीठिकायां सङ्गणकम् अस्ति ।

(There is a computer on the table.)

हिन्दी: मेज़ पर कम्प्यूटर है।

(च) उत्पीठिकायां कन्दुकः अस्ति ।

(There is a ball on the table.)

हिन्दी: मेज़ पर गेंद है।

(छ) उत्पीठिकायां लेखनी नास्ति ।

(There is no pen on the table.)

हिन्दी: मेज़ पर पेन नहीं है।

(ज) उत्पीठिकायां चषकः नास्ति ।

(There is no cup on the table.)

हिन्दी: मेज़ पर कप नहीं है।

(झ) उत्पीठिकायां वृक्षः नास्ति ।

(There is no tree on the table.)

हिन्दी: मेज़ पर वृक्ष नहीं है।

NCERT Archive

(ञ) उत्पीठिकायां फलं नास्ति ।
(There is no fruit on the table.)
हिन्दी: मेज़ पर फल नहीं है।

अस्ति – पुस्तकम्, कूपी, स्यूतः, सङ्गणकम्, कन्दुकः · नास्ति – घटी, लेखनी, चषकः, वृक्षः, फलम्

QUESTION 5 प्रश्न 5

५. रेखाचित्रं दृष्ट्वा उदाहरणानुसारं वाक्यानि लिखन्तु —
यथा – मार्जारः कुत्र अस्ति ? मार्जारः अत्र अस्ति ।
सेवकः कुत्र अस्ति ? सेवकः तत्र अस्ति ।

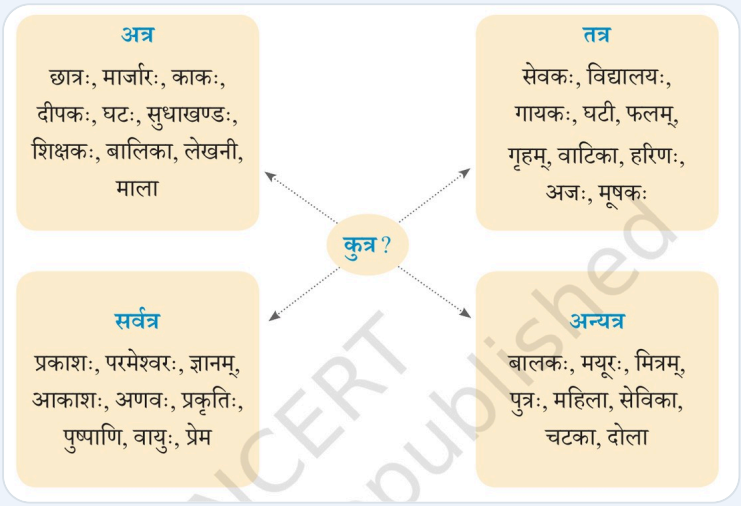

Diagram from the book · पुस्तक का रेखाचित्र (p. 102)

ANSWER उत्तर

Rule used: ask "X कुत्र अस्ति ?" and answer with the place-word of the box in which X is written. Plural words (अणवः, पुष्पाणि) take "सन्ति".
हिन्दी: "X कुत्र अस्ति ?" पूछें और उत्तर में उसी बॉक्स का स्थानवाचक शब्द लिखें जिसमें X दिया है। बहुवचन शब्दों (अणवः, पुष्पाणि) के साथ "सन्ति" आता है।

अत्र here · यहाँ

छात्रः कुत्र अस्ति ? छात्रः अत्र अस्ति ।	मार्जारः कुत्र अस्ति ? मार्जारः अत्र अस्ति ।
काकः कुत्र अस्ति ? काकः अत्र अस्ति ।	दीपकः कुत्र अस्ति ? दीपकः अत्र अस्ति ।
घटः कुत्र अस्ति ? घटः अत्र अस्ति ।	सुधाखण्डः कुत्र अस्ति ? सुधाखण्डः अत्र अस्ति ।

NCERT Archive
NCERT Published

शिक्षकः कुत्र अस्ति ? शिक्षकः अत्र अस्ति ।
बालिका कुत्र अस्ति ? बालिका अत्र अस्ति ।
लेखनी कुत्र अस्ति ? लेखनी अत्र अस्ति ।
माला कुत्र अस्ति ? माला अत्र अस्ति ।

तत्र there · वहाँ

सेवकः कुत्र अस्ति ? सेवकः तत्र अस्ति ।
विद्यालयः कुत्र अस्ति ? विद्यालयः तत्र अस्ति ।
गायकः कुत्र अस्ति ? गायकः तत्र अस्ति ।
घटी कुत्र अस्ति ? घटी तत्र अस्ति ।
फलम् कुत्र अस्ति ? फलम् तत्र अस्ति ।
गृहम् कुत्र अस्ति ? गृहम् तत्र अस्ति ।
वाटिका कुत्र अस्ति ? वाटिका तत्र अस्ति ।
हरिणः कुत्र अस्ति ? हरिणः तत्र अस्ति ।
अजः कुत्र अस्ति ? अजः तत्र अस्ति ।
मूषकः कुत्र अस्ति ? मूषकः तत्र अस्ति ।

सर्वत्र everywhere · सब जगह

प्रकाशः कुत्र अस्ति ? प्रकाशः सर्वत्र अस्ति ।
परमेश्वरः कुत्र अस्ति ? परमेश्वरः सर्वत्र अस्ति ।
ज्ञानम् कुत्र अस्ति ? ज्ञानम् सर्वत्र अस्ति ।
आकाशः कुत्र अस्ति ? आकाशः सर्वत्र अस्ति ।
अणवः कुत्र सन्ति ? अणवः सर्वत्र सन्ति ।
प्रकृतिः कुत्र अस्ति ? प्रकृतिः सर्वत्र अस्ति ।
पुष्पाणि कुत्र सन्ति ? पुष्पाणि सर्वत्र सन्ति ।
वायुः कुत्र अस्ति ? वायुः सर्वत्र अस्ति ।
प्रेम कुत्र अस्ति ? प्रेम सर्वत्र अस्ति ।

अन्यत्र elsewhere · अन्यत्र / कहीं और

बालकः कुत्र अस्ति ? बालकः अन्यत्र अस्ति ।
मयूरः कुत्र अस्ति ? मयूरः अन्यत्र अस्ति ।
मित्रम् कुत्र अस्ति ? मित्रम् अन्यत्र अस्ति ।
पुत्रः कुत्र अस्ति ? पुत्रः अन्यत्र अस्ति ।
महिला कुत्र अस्ति ? महिला अन्यत्र अस्ति ।
सेविका कुत्र अस्ति ? सेविका अन्यत्र अस्ति ।
चटका कुत्र अस्ति ? चटका अन्यत्र अस्ति ।
दोला कुत्र अस्ति ? दोला अन्यत्र अस्ति ।

QUESTION 6 प्रश्न 6

६. भोजनशालायां किं किम् अस्ति ? इति पञ्चभिः वाक्यैः लिखन्तु —
यथा – भोजनशालायां पाचकः अस्ति ।

सूचकपदानि – पाचकः | पात्रम् | तण्डुलाः | शाकानि | अग्निः | जलम्

NCERT Archive

ANSWER उत्तर

The example already uses पाचकः, so the five sentences below use the other five hint words. Plural words (तण्डुलाः, शाकानि) take "सन्ति".

हिन्दी: उदाहरण में पाचकः आ चुका है, इसलिए नीचे के पाँच वाक्य शेष पाँच सूचक पदों से बने हैं। बहुवचन शब्दों के साथ "सन्ति" आता है।

(क) भोजनशालायां पात्रम् अस्ति ।
(There is a vessel in the kitchen.)
हिन्दी: भोजनशाला में बर्तन है।

(ख) भोजनशालायां तण्डुलाः सन्ति ।
(There is rice in the kitchen.)
हिन्दी: भोजनशाला में चावल हैं।

(ग) भोजनशालायां शाकानि सन्ति ।
(There are vegetables in the kitchen.)
हिन्दी: भोजनशाला में सब्ज़ियाँ हैं।

(घ) भोजनशालायाम् अग्निः अस्ति ।
(There is fire in the kitchen.)
हिन्दी: भोजनशाला में अग्नि है।

(ङ) भोजनशालायां जलम् अस्ति ।
(There is water in the kitchen.)
हिन्दी: भोजनशाला में जल है।

QUESTION 7 प्रश्न 7

७. अधोलिखितेभ्यः वाक्येभ्यः अव्ययपदानि चित्वा लिखन्तु —

(क) अमितः गृहात् बहिः गच्छति ।

(ख) एकः वानरः वृक्षस्य उपरि तिष्ठति ।

(ग) सः फलानि अधः क्षिपति ।

(घ) तत्र एकः बिडालः अस्ति ।

(ङ) बिडालः गृहस्य अन्तः प्रविशति ।

NCERT Archive

ANSWER उत्तर

Rule used: an avyaya never changes its form with gender, number or case (p. 104).
हिन्दी: अव्यय पद लिङ्ग, वचन और विभक्ति के अनुसार कभी नहीं बदलते (पृ. 104)।

(क) बहिः
outside · बाहर
p. 102 — "अमितः गृहात् बहिः गच्छति ।" (Amit goes out of the house.)

(ख) उपरि
above / on top of · ऊपर
p. 102 — "एकः वानरः वृक्षस्य उपरि तिष्ठति ।" (A monkey sits on the tree.)

(ग) अधः
below / down · नीचे
p. 102 — "सः फलानि अधः क्षिपति ।" (He throws the fruits down.)

(घ) तत्र
there · वहाँ
p. 102 — "तत्र एकः बिडालः अस्ति ।" (There is a cat there.)

(ङ) अन्तः
inside · अन्दर
p. 102 — "बिडालः गृहस्य अन्तः प्रविशति ।" (The cat enters inside the house.)

(क) बहिः · (ख) उपरि · (ग) अधः · (घ) तत्र · (ङ) अन्तः

NCERT Archive

QUESTION 8 प्रश्न 8

८. उदाहरणानुसारं कः कुत्र अस्ति ? कुत्र नास्ति ? इति लिखन्तु ।

सिंहः	वने	कार्यालये	सिंहः वने अस्ति । कार्यालये नास्ति ।
छात्रः	आकाशे	विद्यालये	छात्रः आकाशे नास्ति । छात्रः विद्यालये अस्ति ।
मत्स्यः	समुद्रे	वृक्षे	
मधुरता	मोदके	कषाये	
उष्णता	सूर्ये	चन्द्रे	
वानरः	नद्याम्	वृक्षे	
नौका	जले	पर्वते	
अज्ञानम्	पण्डिते	मूर्खे	
चन्द्रः	अमावस्यायाम्	पूर्णिमायाम्	
अवकाशः	सोमवासरे	रविवासरे	

ANSWER उत्तर

(क) सिंहः वने अस्ति । कार्यालये नास्ति ।

Given in the book as the example · पुस्तक में उदाहरण (The lion is in the forest, not in the office.)

हिन्दी: सिंह वन में है, कार्यालय में नहीं।

(ख) छात्रः आकाशे नास्ति । छात्रः विद्यालये अस्ति ।

Given in the book as the example · पुस्तक में उदाहरण (The student is not in the sky; he is in the school.)

हिन्दी: छात्र आकाश में नहीं, विद्यालय में है।

(ग) मत्स्यः समुद्रे अस्ति । मत्स्यः वृक्षे नास्ति ।

(The fish is in the sea, not on the tree.)

हिन्दी: मछली समुद्र में है, वृक्ष पर नहीं।

(घ) मधुरता मोदके अस्ति । मधुरता कषाये नास्ति ।

(Sweetness is in the modaka, not in the bitter decoction.)

हिन्दी: मिठास मोदक में है, कसैले काढ़े (कषाय) में नहीं।

(ङ) उष्णता सूर्ये अस्ति । उष्णता चन्द्रे नास्ति ।

(Heat is in the Sun, not in the Moon.)

हिन्दी: गर्मी सूर्य में है, चन्द्रमा में नहीं।

NCERT Archive

(च) वानरः नद्यां नास्ति । वानरः वृक्षे अस्ति ।

(The monkey is not in the river; it is on the tree.)

हिन्दी: वानर नदी में नहीं, वृक्ष पर है।

(छ) नौका जले अस्ति । नौका पर्वते नास्ति ।

(The boat is on the water, not on the mountain.)

हिन्दी: नाव जल में है, पर्वत पर नहीं।

(ज) अज्ञानं पण्डिते नास्ति । अज्ञानं मूर्खे अस्ति ।

(Ignorance is not in the learned; it is in the fool.)

हिन्दी: अज्ञान विद्वान में नहीं, मूर्ख में है।

(झ) चन्द्रः अमावस्यायां नास्ति । चन्द्रः पूर्णिमायाम् अस्ति ।

(The moon is not seen on the new-moon night; it is there on the full-moon night.)

हिन्दी: चन्द्रमा अमावस्या को नहीं (दिखता), पूर्णिमा को है।

(ञ) अवकाशः सोमवासरे नास्ति । अवकाशः रविवासरे अस्ति ।

(There is no holiday on Monday; there is a holiday on Sunday.)

हिन्दी: सोमवार को अवकाश नहीं है, रविवार को है।

NCERT Archive

YV

CLASS 6 SANSKRIT · DEEPAKAM · CHAPTER 9

योग्यताविस्तरः

Solutions · 4 questions · समाधान · ४ प्रश्न

QUESTION 1 प्रश्न 1

१. एतत् गीतं सर्वेऽपि मिलित्वा पठन्तु आलपन्तु च ।
मार्जाल ! रे मार्जाल ! कुत्र गतोऽसि त्वम्
अत्रैवास्मि आगतोऽस्मि राजगृहादेवम्
मार्जाल ! रे मार्जाल ! किं दृष्टं तत्र ?
तावद्दीर्घः मूषकपुत्रः न हि दृष्टोऽन्यत्र ।

ANSWER उत्तर

How to do it: read the song together in two groups — one group asks (lines 1 and 3), the other answers (lines 2 and 4). Meaning of each line is given below.

हिन्दी: गीत को दो समूहों में मिलकर पढ़ें – एक समूह प्रश्न (पंक्ति 1 और 3) पूछे, दूसरा उत्तर (पंक्ति 2 और 4) दे। प्रत्येक पंक्ति का अर्थ नीचे दिया है।

१. मार्जाल ! रे मार्जाल ! कुत्र गतोऽसि त्वम्

p. 103 (O cat! O cat! Where have you gone?) · गतः + असि

हिन्दी: हे बिल्ले! अरे बिल्ले! तुम कहाँ गए थे?

२. अत्रैवास्मि आगतोऽस्मि राजगृहादेवम्

p. 103 (I am right here; I have come from the king’s palace.) · अत्र + एव + अस्मि; आगतः + अस्मि; राजगृहात् + एवम्

हिन्दी: मैं यहीं हूँ; राजमहल से आया हूँ।

३. मार्जाल ! रे मार्जाल ! किं दृष्टं तत्र ?

p. 103 (O cat! O cat! What did you see there?)

हिन्दी: हे बिल्ले! अरे बिल्ले! वहाँ तुमने क्या देखा?

४. तावद्दीर्घः मूषकपुत्रः न हि दृष्टोऽन्यत्र ।

p. 103 (Nowhere else has such a long baby mouse been seen.) · तावत् + दीर्घः; दृष्टः + अन्यत्र

हिन्दी: इतना लम्बा चूहे का बच्चा कहीं और नहीं देखा गया।

NCERT Archive

QUESTION 2 प्रश्न 2

२. पाठे स्थूलाक्षरैः लिखिताः शब्दाः अव्ययपदानि सन्ति । 'अत्र' इति अव्ययं परिशीलयामः ।

- **अत्र बालकः अस्ति । / अत्र बालकाः सन्ति ।**
- **अत्र गायिका गायति । / अत्र गायकः गायति ।**
- **अत्र सुधाखण्डेन लेखनं भवति । / अत्र गृहेषु स्वच्छता भवति ।**

ANSWER उत्तर

(क) द्वयोः वाक्ययोः 'अत्र' इति पदे वचनभेदः नास्ति ।

p. 104 (बालकः – singular, बालकाः – plural; but अत्र stays the same.)

हिन्दी: बालकः (एकवचन) और बालकाः (बहुवचन) बदले, पर 'अत्र' वैसा ही रहा।

(ख) द्वयोः वाक्ययोः 'अत्र' इति पदे लिङ्गभेदः नास्ति ।

p. 104 (गायिका – feminine, गायकः – masculine; but अत्र stays the same.)

हिन्दी: गायिका (स्त्रीलिङ्ग) और गायकः (पुल्लिङ्ग) बदले, पर 'अत्र' वैसा ही रहा।

(ग) द्वयोः वाक्ययोः 'अत्र' इति पदे विभक्तिभेदः नास्ति ।

p. 104 (सुधाखण्डेन – 3rd case, गृहेषु – 7th case; but अत्र stays the same.)

हिन्दी: सुधाखण्डेन (तृतीया) और गृहेषु (सप्तमी) बदले, पर 'अत्र' वैसा ही रहा।

'अत्र' does not change with वचन, लिङ्ग or विभक्ति — therefore it is an अव्यय. · 'अत्र' वचन, लिङ्ग, विभक्ति से नहीं बदलता, इसलिए यह अव्यय है।

QUESTION 3 प्रश्न 3

३. अव्ययलक्षणम् —
सदृशं त्रिषु लिङ्गेषु सर्वासु च विभक्तिषु ।
वचनेषु च सर्वेषु यन्न व्येति तदव्ययम् ॥
अव्ययपदेषु वचनभेदः, विभक्तिभेदः लिङ्गभेदः च न भवति । एतानि अव्ययपदानि सर्वदा समानरूपेण वाक्ये भवन्ति ।

NCERT Archive

ANSWER उत्तर

१. सदृशं त्रिषु लिङ्गेषु
p. 104 (the same in all three genders)
हिन्दी: तीनों लिङ्गों में एक-सा

२. सर्वासु च विभक्तिषु
p. 104 (and in all the cases)
हिन्दी: और सभी विभक्तियों में

३. वचनेषु च सर्वेषु
p. 104 (and in all the numbers)
हिन्दी: और सभी वचनों में

४. यत् न व्येति तत् अव्ययम्
p. 104 (that which does not change is an avyaya) · यन्न = यत् + न
हिन्दी: जो नहीं बदलता, वह अव्यय है।

Meaning: a word that stays the same in all genders, cases and numbers is an अव्यय (e.g. अत्र, तत्र, कुत्र, अन्यत्र, सर्वत्र, उपरि, अधः, अन्तः, बहिः).
अर्थ: जो शब्द सभी लिङ्गों, विभक्तियों और वचनों में समान रहता है, वह अव्यय है।

QUESTION 4 प्रश्न 4

४. निम्नलिखितानि वाक्यानि सावधानं पठन्तु लिखन्तु च ।

- **छात्रः अत्र अस्ति ।**
- **क्रीडाङ्गणं तत्र अस्ति ।**
- **कन्दुकः कुत्र अस्ति ?**
- **नगरम् अन्यत्र अस्ति ।**
- **परमेश्वरः सर्वत्र अस्ति ।**
- **भोजनम् अत्र नास्ति ।**

NCERT Archive

ANSWER उत्तर

Read each sentence carefully and copy it. The coloured word in each sentence is the avyaya.

हिन्दी: प्रत्येक वाक्य ध्यान से पढ़कर लिखें। प्रत्येक वाक्य में रंगीन शब्द अव्यय है।

(क) छात्रः **अत्र** अस्ति ।

here · यहाँ — The student is here. · छात्र यहाँ है।

p. 104

(ख) क्रीडाङ्गणं **तत्र** अस्ति ।

there · वहाँ — The playground is there. · खेल का मैदान वहाँ है।

p. 104

(ग) कन्दुकः **कुत्र** अस्ति ?

where · कहाँ — Where is the ball? · गेंद कहाँ है?

p. 104

(घ) नगरम् **अन्यत्र** अस्ति ।

elsewhere · कहीं और — The city is elsewhere. · नगर कहीं और है।

p. 104

(ङ) परमेश्वरः **सर्वत्र** अस्ति ।

everywhere · सब जगह — God is everywhere. · परमेश्वर सब जगह है।

p. 104

(च) भोजनम् **अत्र** नास्ति ।

here · यहाँ — There is no food here. · यहाँ भोजन नहीं है।

p. 104

NCERT Archive

PR

CLASS 6 SANSKRIT · DEEPAKAM · CHAPTER 9

परियोजनाकार्यम्

Solutions · 2 questions · समाधान · २ प्रश्न

QUESTION 1 प्रश्न 1

१. पाठे मार्जारशावकानां नामानि पश्यन्तु । तेषां नामकरणे राधिकायाः किं चिन्तनम् आसीत् ? तदनुसारं स्वनामधेये किम् उद्देश्यं स्यात् इति विमर्शं कुर्वन्तु ।

ANSWER उत्तर

१. तन्वी — आकृत्या सुन्दरी
Tanvi: slender, delicate; named for her beautiful form · आकृति की सुन्दरता
p. 99 — "तन्वी आकृत्या सुन्दरी..."

२. मृद्वी — स्पर्शेन अतीव कोमला
Mridvi: soft; named for her very soft touch · स्पर्श की कोमलता
p. 99 — "...मृद्वी स्पर्शेन अतीव कोमला ।"

३. शबलः — चित्रवर्णः
Shabala: variegated; named for his multi-coloured coat · रंग-बिरंगा रूप
p. 99 — "शबलः चित्रवर्णः..."

४. भीमः — किञ्चित् स्थूलः
Bhima: big and strong; named for his stout build · कुछ स्थूल शरीर
p. 99 — "...भीमः किञ्चित् स्थूलः ।"

Radhika's thinking: she observed each kitten — its form, softness, colour and build — and gave a name that matches that quality.
हिन्दी: राधिका ने प्रत्येक बच्चे का रूप, कोमलता, रंग और शरीर देखा और उसी गुण के अनुसार नाम रखा।

NCERT Archive

Discussion for our own names: a name should have a meaning. Find the meaning of your name, say which good quality it stands for, and discuss how you can live up to that quality.
हिन्दी: अपने नाम का अर्थ खोजें, बताएँ कि वह कौन-सा गुण दर्शाता है, और चर्चा करें कि हम उस गुण को अपने जीवन में कैसे अपना सकते हैं।

QUESTION 2 प्रश्न 2

२. विद्यालयपरिसरे किम् अस्ति, किं नास्ति इति लिखन्तु कक्षायां च श्रावयन्तु ।

ANSWER उत्तर

Model answers using the patterns of this lesson. Each student should adjust them to his or her own school campus and read them aloud in class.
हिन्दी: पाठ के वाक्य-प्रतिरूपों पर आधारित नमूना उत्तर। प्रत्येक विद्यार्थी अपने विद्यालय के अनुसार इन्हें बदले और कक्षा में सुनाए।

१. विद्यालयपरिसरे वृक्षाः सन्ति ।
(There are trees in the school campus.)
हिन्दी: विद्यालय परिसर में वृक्ष हैं।

२. विद्यालयपरिसरे वाटिका अस्ति ।
(There is a garden in the school campus.)
हिन्दी: विद्यालय परिसर में उद्यान है।

३. विद्यालयपरिसरे क्रीडाङ्गणम् अस्ति ।
(There is a playground in the school campus.)
हिन्दी: विद्यालय परिसर में खेल का मैदान है।

४. विद्यालयपरिसरे छात्राः शिक्षकाः च सन्ति ।
(There are students and teachers in the school campus.)
हिन्दी: विद्यालय परिसर में छात्र और शिक्षक हैं।

५. विद्यालयपरिसरे सिंहः नास्ति ।
(There is no lion in the school campus.)
हिन्दी: विद्यालय परिसर में सिंह नहीं है।

६. विद्यालयपरिसरे नौका नास्ति ।
(There is no boat in the school campus.)
हिन्दी: विद्यालय परिसर में नाव नहीं है।

NCERT Archive

७. विद्यालयपरिसरे पर्वतः नास्ति ।
(There is no mountain in the school campus.)
हिन्दी: विद्यालय परिसर में पर्वत नहीं है ।

FIGURE चित्रम्

बिडालः कुत्र अस्ति ?

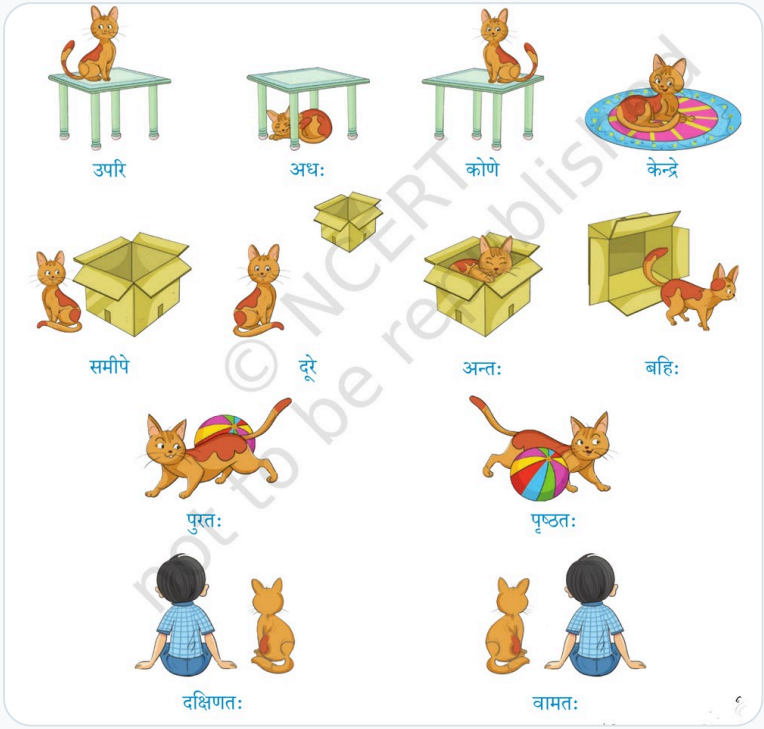

Figure from the book · पुस्तक का चित्र (p. 105) — position words that help in framing such sentences · स्थिति बताने वाले शब्द

बिडालः उपरि अस्ति ।
उपरि — above · ऊपर

बिडालः अधः अस्ति ।
अधः — below · नीचे

बिडालः कोणे अस्ति ।
कोणे — at the corner · कोने में

बिडालः केन्द्रे अस्ति ।
केन्द्रे — in the centre · केन्द्र में

बिडालः समीपे अस्ति ।
समीपे — near · पास

बिडालः दूरे अस्ति ।
दूरे — far · दूर

बिडालः अन्तः अस्ति ।
अन्तः — inside · अन्दर

बिडालः बहिः अस्ति ।
बहिः — outside · बाहर

बिडालः पुरतः अस्ति ।
पुरतः — in front · आगे

बिडालः पृष्ठतः अस्ति ।
पृष्ठतः — behind · पीछे

बिडालः दक्षिणतः अस्ति ।
दक्षिणतः — on the right · दाईं ओर

बिडालः वामतः अस्ति ।
वामतः — on the left · बाईं ओर

© NCERT not to be republished
NCERT Archive